Janny de Jong

Fin-de-siècle in Japan

Westerse en Japanse perspectieven op modernisering, decadentie en verval

In Japan werd in de Meijiperiode (1868-1912) in ijltempo met een moderniseringsprogramma begonnen, waarin zowel interne als externe impulsen een rol speelden. Van lijdend voorwerp van westerse expansie, werd het land zelf kolonisator. Japan zou de bekende tegenstellingen van het fin-de-siècle sublimeren: kritiek op de modernisering, op decadentie en verval, hadden er een diepere culturele gelaagdheid. In de Meijiperiode (1868-1912) ontstond een moderne staat en samenleving, deels geënt op westerse modellen. Tegelijkertijd werd een beroep gedaan op het verleden om de modernisering te versterken en te legitimeren. Hoe en waarom sloeg Japan een specifieke weg naar modernisering in, en in welk opzicht leek het Japanse fin-de-siècle op westerse varianten?

In 1993 schreef historicus H.L. Wesseling naar aanleiding van de naderende eeuwwisseling, die tevens het einde van het millennium zou markeren, een ironisch en optimistisch getoonzette column 'Fin-de-siècle?' in *NRC-Handelsblad*. Ironisch, want concreet betekende het jaartal 2000 immers niets: het was een uitvloeisel van dat ooit 'lang geleden aan het jaar van de geboorte van Christus een speciale betekenis was toegekend'. Maar hij onderkende wel de symbolische betekenis van de eeuwwisseling, en het feit dat de term fin-de-siècle, die eind negentiende eeuw in zwang kwam als cultuurhistorisch begrip, een blijvertje was gebleken. Decadentie en verval maakten er intrinsiek deel van uit en de veronderstelling dat na bloei noodzakelijkerwijs neer- of zelfs ondergang zou volgen. De leidende gedachte van Wesselings stuk was echter optimistisch, want iedere keer had er ook weer herstel plaatsgevonden. In de twintigste eeuw was de Europese c.q. westerse beschaving meerdere

malen doodverklaard, maar steeds was gebleken dat die wel een stootje kon hebben. 'De Westerse beschaving is noch rijp noch rot.'¹

Hoewel Wesseling specifiek verwees naar de Europese, c.q. westerse beschaving, was *fin-de-siècle* zeker niet uitsluitend een westers fenomeen. In de boeiende bundel *The fin-de-siècle world*, propageert historicus Michael Saler een brede benadering, ten eerste om het westrocentrisme tegen te gaan en ten tweede om te laten zien dat het fenomeen op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden. Er is wat dat betreft een duidelijke ontwikkeling traceerbaar van een westerse naar een wereldbenadering. Aanvankelijk had *fin-de-siècle* vooral betrekking op westerse artistieke en intellectuele bewegingen en uitingen, vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd de bredere context meer naar voren gehaald: hoe waren die bewegingen ingebed in de algemene sociale, economische en politieke ontwikkelingen? Hierna kwam een holistische benadering die de betekenis van transnationale netwerken benadrukte. Hierin was van belang dat het onderlinge contact niet per definitie asymmetrisch was. 'The dynamism of the fin de siècle was as much a consequence of rapid, multifarious, and global exchanges as it was of local challenges to traditional political, social, and cultural norms.'²

Deze dynamiek was hoe dan ook gekoppeld aan het ontstaan van de 'moderne' wereld. In de bestudering van dit fenomeen werd eveneens geprobeerd een exclusief eurocentrisch perspectief te voorkomen. Veel auteurs benadrukken de noodzaak om te 'decentraliseren' door de specifieke parameters van tijd, plaats en cultuur te bestuderen. Anders geformuleerd: wat zijn de gemeenschappelijke elementen, en wat de specifieke omstandigheden? Hoe verhouden de transnationale contacten zich tot de lokale verhoudingen?³

In dat verband heeft vooral de Japanse modernisering vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw aandacht getrokken. Japan voerde in verbazingwekkend tempo veranderingen en modernisering door op sociaal, economisch, politiek en cultureel gebied waarin zowel interne als externe impulsen een rol speelden. De discussie ging over hoe deze modernisering dan moest worden gekarakteriseerd. Carol Gluck wees er op dat het niet veel zin had om ergens een 'westers' of 'Japans' etiket op te plakken, of, zoals veel Japanse historici hadden gedaan, de Japanse modernisering uniek in zijn soort te noemen. Veel relevanter was om specifieke elementen eruit te halen en die te vergelijken, in plaats van op macroniveau landen te vergelijken.⁴

Tegelijkertijd is het wel zo dat de kritiek die in Japan in de tijd zelf op deze modernisering werd geuit een diepere culturele laag had. Dat gold met name voor de bezwaren tegen decadentie en verval van vroegere culturele waarden

tijdens het fin-de-siècle. Het was immers niet alleen de bekende kritiek op de veronderstelde uitwassen van de moderne tijd; deze kritiek kreeg een extra dimensie door te wijzen op de westerse herkomst van verschillende moderniserings die veel Japanse ‘traditionele’ waarden bij het grofvuil leken te zetten. De paradox was dat tegelijkertijd door de Japanse hervormers zelf juist een beroep op het verleden werd gedaan, om die moderniserings te legitimeren.⁵ Hoe vond de modernisering plaats en in welk opzicht leek het Japanse fin-de-siècle op westerse varianten?

Fin-de-siècle in Japan

‘Meiji Japan alone forged its modernity from an adaptation of the very same matrix as that of the modern West in terms of constructing a new state, economy, and society that dramatizes the contrast between progress versus decadence as themes in the making of modern Japan.’⁶ Historica Selçuk Esenbel stelt in bovenstaand citaat zonder meer dat Japan in de Meiji-periode hetzelfde stramien volgde als Westerse moderne staten en dat er dezelfde contrasten ontstonden. Zij laat verder het fin-de-siècle in Japan met de Meiji-periode samenvallen. Dat de Meiji-periode als geheel van betekenis is om de modernisering in Japan te analyseren en in perspectief te plaatsen, staat buiten kijf. Maar uit het hiernavolgende blijkt, waarom ik voor het Japanse fin-de-siècle eerder pleit voor een startpunt rond 1890.

Of er in de Meiji-periode inderdaad gewerkt werd met eenzelfde ‘matrix’, hangt uiteraard af van hoe je dat model of stramien definieert. Zeker zijn er grote overeenkomsten tussen de westerse en Japanse modernisering, al is het maar omdat in heel veel gevallen gebruik werd gemaakt van westerse kennis en ook westerse specialisten naar Japan werden gehaald als docent, ingenieur of adviseur. Maar van een simpel diffusionistisch model was geen sprake.⁷ Externe invloeden speelden wel een belangrijke rol: de Japanse modernisering van staat, samenleving, economie en defensie was in hoge mate een antwoord op westerse expansie en de ongelijke handelsverdragen die in jaren 1850 onder druk waren afgesloten.

Nu is het op zichzelf niet uniek dat modernisering van staat en samenleving onder interne of externe pressie tot stand komt: de geschiedenis van Europa staat bol van de voorbeelden die dat illustreren. Wél heel speciaal is de wijze waarop een en ander vorm kreeg in Japan en het tijdsbestek waarin dit gebeurde. Uiteraard is dan vooral van belang dat het hier uiteindelijk ging om veranderingen van binnenuit. Zo waren de nieuwe wetboeken

die eind negentiende eeuw van kracht werden weliswaar geënt op westerse voorbeelden en opgesteld met behulp van buitenlandse adviseurs, maar niet door een buitenlandse overheerser opgelegd. Dat is een belangrijk verschil met de invoering van de *Code Napoléon* tijdens de Napoleontische tijd.

De Meijiperiode, en de strijd die eraan voorafging, heeft tot veel historische controverses geleid. Het fin-de-siècle thema van de tegenstelling tussen vooruitgang en decadentie was daarin overigens niet het meest relevante. De discussie ging veel meer over de vraag of de juiste term voor de omwenteling nu 'restauratie' of 'revolutie' was, en of de Meijiperiode de kiem was geweest waaruit het extreme nationalisme van de jaren 1930 en 1940 zou ontspringen.⁸ Een hieraan gerelateerde kwestie is de interpretatie van oorsprong en gevolg van de ontwikkeling van de zware industrie vanaf de jaren 1890.

Vanuit het standpunt van de werknemers was de grote expansie van de zware industrie zeker niet alleen een succesverhaal: net als in andere industriële samenlevingen leidde de groter wordende kloof tussen rijk en arm tot spanningen. Voordat daaraan meer aandacht zal worden besteed, is het eerst zinvol om het begin van de Meijiperiode en de vroege hervormingen te analyseren en vervolgens de omslag rond 1890 in perspectief te plaatsen.

Meiji: achtergrond, politiek en begin van de modernisering

De burgeroorlog die in 1868 een eind maakte aan de lange Edo-, of ook wel Tokugawaperiode (1600-1868) werd officieel gevoerd om de keizer in zijn politieke macht te herstellen, vandaar de naam Meijirestauratie. Feitelijk betrof het een staatsgreep, zeker ook gezien het feit dat het instituut keizer al vanaf de elfde eeuw aan politieke en militaire macht had ingeboet. Was revolutie dan een betere term? Misschien, maar het was hoe dan ook geen typische 'bourgeois'-revolutie. Weliswaar heerste er ontevredenheid onder handels- en kooplieden, maar zij speelden geen rol van betekenis in de opstand die aan het shogunaat een einde maakte. Revolutionair waren in ieder geval wel de maatregelen die het nieuwe bewind zou nemen op sociaal, economisch, staatkundig en militair gebied.

De burgeroorlog had zowel interne als externe oorzaken, maar de belangrijkste drijfveer was waarschijnlijk de kwestie van de handelsverdragen die in 1858 onder druk met westerse staten waren afgesloten. Een aantal havens werd erdoor voor handel geopend, de tarieven voor import en export waren laag, en aan de buitenlanders werden extraterritoriale rechten verleend: zij vielen daarmee onder hun eigen rechtssysteem. In andere woorden, dit was

een substantiële inperking van de Japanse soevereiniteit.⁹ De economische effecten van de connectie met de wereldhandel waren al snel merkbaar: de prijzen van graan en zijde stegen, en de import van goedkope katoen was desastreus voor veel zijdeboeren. De protesten die als gevolg hiervan plaatsvonden, versterkten de tegenstand tegen het bewind van de *shogun*, die als militair leider feitelijk de macht in handen had.¹⁰

De tegenstand bestond feitelijk op twee niveaus: de politieke 'elite' werd gevormd door de machtige *tozama daimyō*¹¹ van westelijke feodale domeinen, Satsuma en Chōshu, Tōsa en Hizen, die gesteund werden door het hof van de keizer. Een tweede niveau werd gevormd door een groep activisten, de *shishi* ('mannen met een hoger doel'), voornamelijk samurai van lagere rang. Zij vormden een 'harde kern' en waren de revolutionaire voorhoede.¹²

Het motto van de opstandelingen was *sonnō jōi*: vereeer de keizer, verdrijf de barbaren. Het tweede deel van het motto, het verdrijven van de barbaren, werd echter een doel op de lange termijn. Bij de proclamatie van het herstel van het keizerlijk bewind in 1868 was aan de regeerperiode van keizer Mutsuhito (1852-1912) de naam *Meiji* gegeven, 'Verlicht bewind'.¹³ Om de omwenteling te bekrachtigen verhuisde de keizer van de oude keizerlijke hoofdstad Kyoto naar het voormalige shogunale paleis in Edo, dat vanaf die tijd Oostelijke hoofdstad (Tōkyō) wordt genoemd. De positie van de keizer in de nieuwe staat werd heel belangrijk. Dat wil niet zeggen dat hijzelf reële politieke macht uitoefende – die was beperkt, zeker in het begin, mede gelet op zijn toen nog zeer jonge leeftijd van zestien jaar.

In april 1868 werd in een zogeheten Eedcharter uiteengezet welke koers zou worden gevaren: beroepen waren niet meer erfelijk of voorbehouden aan een specifieke groep (art.3), slechte gewoonten uit het verleden zouden worden afgeschaft (art. 4) en 'in de hele wereld [zou] naar wijsheid worden gezocht ter versterking van de fundamenteën van de keizerlijke regering'.¹⁴ Zeer fundamentele maatregelen zoals de afschaffing van de feodale domeinen en van het privilege van samurai op het dragen van wapens, de invoering van dienstplicht en leerplicht (voor jongens en meisjes) volgden inderdaad snel. De bedoeling was duidelijk om van de feodale eenheden nu een nationale eenheid te maken. Maar in het nieuwe centralistische bewind speelden enkele van de voormalige *han*, Satsuma en Chōshu, de hoofdrol.

Tot teleurstelling van veel boeren bleven sociale hervormingen uit. Bovendien ontstonden er vele boerenopstanden, omdat de boeren landbelasting moesten betalen en de gevolgen ondervonden van de dienstplicht. De grootste en belangrijkste opstand was echter die van

samurai in Satsuma, onder leiding van een voormalig lid van de regering Saigō Takamori.¹⁵ Van belang was dat de opstand uiteindelijk door het regeringsleger, voor het merendeel bestaande uit dienstplichtige soldaten, werd gewonnen. Maar de onverminderde grote populariteit van Saigō, die als tragische held voor zijn idealen stierf, en over wie tal van mythen ontstonden, leidde ertoe dat hij postuum eerherstel kreeg in 1889.¹⁶ Negen jaar later werd een opmerkelijk standbeeld in het nieuw aangelegde Ueno-park onthuld: Saigō was afgebeeld in traditionele, eenvoudige kledij, met zijn hond aan zijn zij.

Standbeeld van Saigō Takamori in het Ueno-park in Tokyo. Foto: J. de Jong 2018.

De strategie van de nieuwe machthebbers was om zo snel mogelijk een staat te creëren, gelijkwaardig en even machtig als de westerse landen waarmee Japan ongelijke en onvoordelige handelsverdragen had afgesloten. Verdragsherziening zou pas eind negentiende eeuw plaatsvinden. Een hoge diplomatieke missie, die in 1871 naar de buitenlandse verdragsmogendheden werd gestuurd om de mogelijkheden te verkennen om tot verdragsherziening te komen, en zelf onderzoek te doen naar de basis van de westerse ‘verlichte beschaving’, was van zeer grote betekenis. Tijdens de achttien maanden durende reis door Europa en de Verenigde Staten werd in elk van de bezochte staten onderwijs, industrialisatie, politiek en cultuur onderzocht. De missie werd zonder uitzondering door de bezochte landen met veel egards ontvangen, mede met het oog op de toekomst. Japan werd toen al gezien als een ‘up-and-coming country’.¹⁷

De modernisering én verwestersing van staat, economie, samenleving en cultuur werden voortvarend aangepakt. Een slogan uit die tijd was *bunmei kaika*, beschaving en verlichting, en het was duidelijk dat de inspiratie voor die beschaving uit westerse bron kwam. ‘Everything seemed to be done as if Japan were being constantly watched and evaluated by the West’.¹⁸ De Meijileiders moedigden westerse omgangsvormen en kledij aan. Soms in de vorm van verboden (gemengd baden) soms in de vorm van geboden (westerse

kleding voor mannen bij officiële gelegenheden werd verplicht gesteld in 1872). In de vroege Meijiperiode was er sprake van een westerse rage: van westerse paraplu's, tot stijldansen, het dragen van horloges en het eten van vlees. De overname van westerse kennis, ideeën en technieken werd ook gepropageerd buiten de regering om, bijvoorbeeld door Fukuzawa Yukichi.

Fukuzawa had als tolk deelgenomen aan meerdere diplomatieke reizen naar westerse landen, en was overtuigd van de noodzaak van overname van westerse kennis als Japan niet onder de voet gelopen wilde worden. Hij ondernam tal van particuliere initiatieven, van de stichting van een school, de Keio-*gijuku* waaruit de gerenommeerde Keio-universiteit voortkwam – tot een nationale krant, *Jiji Shinpō* (1882) en het organiseren van debatwedstrijden. Het belangrijkste waren waarschijnlijk zijn in eenvoudige taal geschreven publicaties over de instellingen en omstandigheden in het westen (1866) en zijn pamfletten over de noodzaak van de invoering van westerse praktische kennis om Japan te hervormen (1872-1876).¹⁹ Dat een en ander ook een grote cultuuromslag zou impliceren, wordt al duidelijk bij het lezen van de eerste zin van het pamflet waarin wordt gesteld dat alle mensen gelijk zijn bij geboorte, 'there is no innate distinction between high and low'.²⁰ Bij een sterk land en een sterk leger hoorde ook modernisering van de infrastructuur – in 1872 werd de eerste spoorlijn in gebruik genomen – en vooral ook van de economie. Dat laatste was overigens een kwestie van vallen en opstaan: modelfabrieken die van overheidswege waren gesticht zouden, wegens geldgebrek in de jaren 1880, voor lage prijzen worden verkocht

Het portret van Fukuzawa Yukichi, gekleed in kimono, prijkt sinds november 1984 op Japanse bankbiljetten van 10.000 yen.

aan particuliere ondernemers. Met name in de zware industrie gingen de ontwikkelingen vervolgens snel. Ook daar vond een omslagpunt rond 1890 plaats.

Nieuwe fabrieken waren uiteraard niet de enige veranderingen in het landschap. Bankgebouwen, scholen, bibliotheken, legerbarakken, musea, hotels en politiebureaus werden gebouwd. Ze vielen niet alleen op door de andere vorm, maar vooral ook door het gebruik van andere materialen: baksteen in plaats van hout, glas, hekken en bruggen van gietijzer.²¹ Grote warenhuizen werden gebouwd, en de eerste gaslampen op straat verschenen in Tokyo in 1874, al snel gevolgd door elektrische verlichting. Ook het fenomeen van het openbare park deed zijn intrede, zoals Ueno in Tokyo, als eerste en ook grootste park. Hier verrezen ook een eerste kunstmuseum, een dierentuin en een concertgebouw. In Ueno vonden ook de eerste twee industriële tentoonstellingen plaats in 1877 en 1881, die veel bezoekers trokken. Net als de wereldtentoonstellingen waaraan Japan vanaf 1867 actief deelnam, fungeerden de tentoonstellingen van '77 en '81 als smaakmakers van nieuwe technische kennis en uitvindingen, maar ook als etalage van kunst en cultuur.²² De veranderingen die plaatsvonden en vooral ook het tempo waarin ze gebeurden, waren voor tijdgenoten adembenemend, zowel qua omvang als invloed. De Brit Basil Hall Chamberlain schreef in 1891 dat een verblijf in Japan het gevoel gaf 'preternaturally old' te zijn, want in een tijdsbestek van enkele decennia was de overgang gemaakt van de middeleeuwen naar de moderne tijd. 'Old things pass away between a night and a morning.'²³

Drieluik Tweede Industriële tentoonstelling, Ueno park, Tokyo, 1881. Houtblok print, Hiroshige III (1843-1894). Eigen bezit J. de Jong.

Maar over de wijsheid van dit beleid kon geen twijfel bestaan: 'history has never witnessed a more sudden *volte-face*. History has never witnessed a wiser one.'²⁴ Het boek dat Chamberlain schreef over Japan is een opmerkelijke mengeling van paternalisme, superioriteitsideeën en zelfkritiek op westerlingen in Japan. Japanse muziek vond hij voor Europese oren onverteerbaar, snaarinstrumenten als de koto en de samisen konden maar het beste dienen als 'firewood for the poor.'²⁵

Westerse tijdgenoten betreurden vaak het verlies van het 'oude' Japan en/of ridiculiseerden bijvoorbeeld de wijze waarop in Japan de westerse mode werd overgenomen.²⁶ De Amerikaan William Elliot Griffis, noteerde echter in 1915 dat de uiterlijke vormen wel degelijk van groot belang waren: 'In their antiquated garb they knew that they or their country would never be taken seriously (...). In fact, this revolution in clothes helped powerfully in the recognition by the whole world of Japan as an equal in the brotherhood of nations.'²⁷ Opmerkelijk is wel dat hij kennelijk in de loop der jaren positiever was gaan denken over de modernisering in Japan, want in 1877 was hij zeer sceptisch: 'Can a nation appropriate the fruits of Christian civilization without its root? I believe not.'²⁸

Met de kwestie wat het ideologische fundament zou moeten zijn voor de hervormingen worstelden de Japanse leiders ook. Het christendom dat in het westerse denken over 'beschaving' een belangrijke rol speelde, viel in ieder geval af. De Japanse staatsman Itō Hirobumi, die in 1885 de eerste Japanse premier werd, constateerde dat in Europa godsdienst een belangrijke 'as' was, die voor stabiliteit en ordening zorgde. Bij gebrek aan een dergelijke basis zou echter het Japanse keizerlijk huis als unificerende factor kunnen dienen. Daarmee kon tevens worden voorkomen dat de politieke hervormingen, die in Japan onder andere in dagbladen en in nieuwe politieke bewegingen werden bepleit, te snel zouden gaan. Itō deed gedegen onderzoek naar mogelijke grondslagen voor de Japanse grondwet en bezocht onder andere het Duitse Keizerrijk en Oostenrijk-Hongarije om te zien hoe een parlementair stelsel gecombineerd kon worden met keizerlijke macht.²⁹

Heel verrassend was de keuze voor de rol van de keizer niet: de keizer had ook al centraal gestaan in het eerdergenoemde Eedcharter, en verder was zijn betekenis vergroot door het zogeheten 'staatsshintō' dat in de Meiji-periode werd geïntroduceerd. In 1868 was door de Meijiregering de scheiding tussen boeddhisme en shinto verordonneerd en moesten boeddhistische elementen worden verwijderd van shintoïstische heiligdommen. Het ging niet alleen om het aanbrengen van een scheiding met het boeddhisme, ook werd het

shintō zelf hervormd tot een staatsgodsdienst waarin de keizer een centrale rol kreeg. In 1871 werd bijvoorbeeld via een ritueel, dat bekend staat onder de naam *Daijosai*, waarin de keizer rijst aanbiedt aan zijn voorouders, de directe afstamming van de zonnegodin Amaterasu bekrachtigd. Meiji Shintō was, aldus John Breen, ‘nothing if not an invented tradition’.³⁰ De invulling van de belangrijke positie die de keizer in de grondwet kreeg, was als het ware een logisch vervolg op deze ontwikkelingen. ‘Becoming “modern”’, zo concludeert ook Mark Ravina, ‘meant extolling Japanese “tradition”’.³¹ In de kern ging het niet om een tegenstelling tussen modern en traditioneel, westers en Japans, het vernieuwende was nu juist dat ideeën die in het westen waren ontstaan, in een andere setting konden worden overgenomen en aangepast.

1889-1912: keizer, nationalisme en fin-de-siècle

Twee belangrijke documenten markeren de omslag die Japan rond 1890 maakte: de grondwet (1889) en het edict over het onderwijs (1890). De mythe over zijn goddelijke komaf werd benadrukt in beide documenten. De grondwet was modern en conservatief tegelijk. De keizer werd doelbewust gepositioneerd als een brug tussen verleden en toekomst.³² De grondwet werd afgekondigd op 11 februari 1889, als een geschenk van de keizer aan het volk. De datum was niet toevallig gekozen, op die dag zou keizer Jinmu in 711 voor de Christelijke jaartelling de troon hebben bestegen. De keizer werd heilig en onschendbaar genoemd en kreeg op papier verregaande rechten op wetgevend, uitvoerend en rechterlijk vlak. Hij had tevens het opperbevel over leger en marine. Er kwam wel een parlement, maar net als in het Duitse keizerrijk waren ministers geen verantwoording verschuldigd.

In het keizerlijke edict over het onderwijs werd de relatie van de keizer met de voorvaderen benadrukt. In geval van nood moest men zich dapper opofferen in het belang van de staat. Waar in de voorgaande decennia het onderwijs hervormd was op basis van westerse modellen, werd nu doelbewust teruggegrepen op confucianistische deugden als sociaal fundament van de Japanse samenleving. Japan werd als een familiestaat voorgesteld met de keizer als vader die over zijn gehoorzame kinderen/onderdanen heerste.³³ Schoolkinderen moesten de tekst uit het hoofd leren en elke school had een speciale schrijn met een foto van de keizer en van zijn echtgenote. Op de foto stond de keizer in westers uniform, de keizerin in

een westerse japon.

Deze ceremoniële rol van de keizerin was een duidelijke navolging van het protocol bij westerse monarchieën. Geleidelijk was ook haar uiterlijk veranderd. Eerst had ze met de gewoonte voor gehuwde vrouwen gebroken om de tanden zwart te maken en wenkbrauwen af te scheren, vervolgens introduceerde zij in 1886 westerse kleding voor vrouwen aan het hof. Zij was ook een rolmodel bij het propageren van de rol van de vrouw in de latere Meijiperiode, die bekend staat als 'goede echtgenote en wijze moeder', in andere woorden: gehoorzaamheid en opofferingsgezindheid jegens het gezin.³⁴

De zorgen die in Japan over de veranderingen in de samenleving werden geuit, waren vergelijkbaar met klachten die ook in West-Europese samenlevingen tijdens het fin-de-siècle werden gehoord: het individualisme en najagen van persoonlijk plezier en materieel gewin werden bekritiseerd. Dit alles zou de traditionele waarden ondermijnen, die gekoppeld waren aan familie, en in ruimere zin aan de natie.

Maar ook werd meer aandacht gevraagd voor de Aziatische kunst en cultuur. Iemand als Okakura Kakuzō, die in 1904 in Boston bij het Museum of Fine Arts ging werken en er curator Japanse en Chinese kunst werd, benadrukte het belang ervan. Hij schreef in 1906 een boek over de betekenis van de theeceremonie in Oost-Azië en uitte een passant kritiek op de interpretatie van het begrip beschaving door de gemiddelde westerling: 'He was wont to regard Japan as barbarous while she indulged in the gentle arts of peace: he calls her civilised since she began to commit wholesale slaughter on Manchurian battlefields'.³⁵

In de politieke praktijk werd teruggегреpen op traditionele elementen, al dan niet uitgevonden, om het nieuwe te verdedigen en te versterken.³⁶ De rol van de keizer als samenbindend element in Japan was daarin zeer belangrijk. In 1908 werd bijvoorbeeld het zogeheten Boshinedict uitgevaardigd, waarin de bevolking tot trouw en gehoorzaamheid aan hem werd opgeroepen. Dit edict was mede een antwoord op het ontstaan van sociale onrust en tal van socialistische en anarchistische activistische bewegingen. Dat activisme kreeg op zijn beurt een duidelijke stimulans na de Russisch-Japanse oorlog van 1904-1905. Dat deze oorlog en de eerdere oorlog tegen China (1894-1895) werd gewonnen, en Japan ook koloniën verwierf, gaf het Japanse zelfvertrouwen en ook het nationalisme een grote impuls. Maar de militaire strijd had zeker ook grote gevolgen voor de schatkist, en dus voor de

bevolking, die de veel hogere belastingen moest ophoesten.

De kloof tussen arm en rijk was groot. De arbeidsomstandigheden in de zware industrie en vooral ook in de mijnbouw waren slecht en vakbonden waren verboden. Ook maakte Japan kennis met milieuverontreiniging, ontbossing en overstromingen als gevolg van een kopermijnexploitatie ten noordwesten van Tokyo. De vergiftiging van landbouwareaal werd in 1891 in het splinternieuwe parlement aan de orde gesteld en via protestmarsen en de pers werd actie afgedwongen.³⁷

Ondanks de lege schatkist werd toch geïnvesteerd in het oppoetsen van het imago in het westen, zoals in de grootschalige 'Japan-British exhibition' die in 1910 in Londen plaatsvond. De keus voor Groot-Brittannië lag voor de hand vanwege de Anglo-Japanse alliantie die in 1902 was gesloten. De expositie zelf was een merkwaardige combinatie van objecten die gerelateerd waren aan marine, industrie, cultuur en imperialisme, dit laatste in de vorm van 'dorpen' onder andere uit de toenmalige Japanse kolonie Taiwan. De Japanse tuinen en theehuizen die een romantisch en positief beeld van Japan moesten opwekken, en juist niet verwezen naar modernisering, hadden echter de overhand. Affiches en de officiële tentoonstellingscatalogus propageerden een romantisch en stereotiep beeld van Japan. Ruim acht miljoen betalende bezoekers maakten de tentoonstelling zeer succesvol.³⁸

Over het begin van het Japanse fin-de siècle kan getwist worden, maar niet over het eind. De dood van de keizer in 1912 werd daadwerkelijk beleefd als het einde van een tijdperk, mede door de rapportages die in de kranten verschenen over de begrafenis.³⁹ De Japanse gewoonte om kalenderjaren aan te duiden met de naam van het bewind – 1900 was bijvoorbeeld Meiji 33 – accentueerde dat natuurlijk ook. In de 44 jaar van de Meijiperiode was Japan een moderne industriële mogendheid geworden, was een nieuwe staatsstructuur opgebouwd, had Japan twee belangrijke staten, Rusland en China, militair verslagen, terwijl het land met het grootste koloniale rijk, Groot-Brittannië een bondgenootschap sloot en ook met andere westerse landen op vriendschappelijke voet stond. In 1910 was Korea officieel een Japanse kolonie geworden. Op dat moment was nog onduidelijk of en hoe verdere Japanse expansie in Azië zou plaatsvinden.

Er was nog een andere reden waardoor de suggestie van het einde van een tijdperk werd gewekt. Een hoge militair, generaal Nogi Maresuke pleegde samen met zijn vrouw op rituele wijze zelfmoord op de dag van de begrafenis van de keizer. Hun beide zoons waren in de Russisch-Japanse oorlog omgekomen. Deze daad die aan vroegere feodale tijden deed denken

en daardoor anachronistisch aandeed, trok in Japan veel aandacht. Interessant is dat Nogi's dood als thema ook in verschillende literaire werken werd verwerkt.⁴⁰ Een bekend voorbeeld hiervan was de roman *Kokoro* (1914) van Natsume Sōseki. In zijn werk vormde het contrast tussen de moderne Japanse samenleving, die zijns inziens oppervlakkig was geworden door de (te) snelle veranderingen en verwestering en de traditionele waarden een terugkerend thema.⁴¹ Was Nogi's dood een laatste stuip trekking van de vroegere *bushidō*, de 'weg van de krijgsman', of was Japan in de kern toch minder 'modern' dan verondersteld? Hoe dan ook symboliseerde deze daad een bezegeling van het einde van het Meijitijdperk.

Tot slot

De Meijiperiode staat terecht bekend als de tijd waarin Japan in snel tempo moderniseerde en zich ontwikkelde tot een sterk land op militair terrein. Toen er in 1912 een eind aan kwam werd dat gezien als de afsluiting van een belangrijk tijdvak en als 'fin-de-siècle', maar dat was ook het geval geweest bij het einde van de voorgaande Tokugawaperiode, en misschien zelfs met meer reden. Het einde van Meiji werd niet in brede kring als 'ondergang van de beschaving' geïnterpreteerd, of als verval. In dat opzicht was er een duidelijk verschil met het Europese fin-de-siècle.

Er werden veel politieke mythen gecreëerd, van de specifieke rol van shintō in de staat, tot de ceremoniële rol van de keizer en keizerin. Dit was een van de manieren om intern met de snelle veranderingen en modernisering om te gaan en stabiliteit na te streven. Het benadrukken van de culturele eigenheid en versterking van de nationale staat impliceerde echter niet per definitie een verwerping van de modernisering als zodanig. Het gaf aan de modernisering wel een eigen gezicht.

De bestudering van de specifieke parameters van plaats en tijd laten in ieder geval zien dat er parallellen te trekken zijn met hoe het fin-de-siècle in West-Europa werd gezien en beleefd. Deze decentralisatie van de geschiedschrijving is relevant om naast externe invloeden de eigenheid van de lokale ontwikkelingen in kaart te brengen. Zou de term fin-de-siècle zijn bedacht als alleen naar de Japanse geschiedenis in deze periode wordt gekeken? Dat waag ik te betwijfelen. Maar dat maakt de vergelijking niet minder interessant.

Noten

1. H.L. Wesseling, "Fin-de siècle", *NRC-Handelsblad*, 7-1-1993, <https://www.nrc.nl/nieuws/1993/01/07/fin-de-siecle-7168627-a1378028>.
2. Michael Saler, "Introduction" in *The fin-de-siècle world*. Routledge Worlds, ed. Michael Saler, Kindle Edition (Taylor and Francis:2015), 6.
3. Timothy Mitchell, "Introduction", en "The stage of modernity" in *Questions of modernity*, ed. Timothy Mitchell, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000); David Arnold, "Europe, technology, and colonialism in the 20th century", *History and Technology* 21, no. 1 (maart 2005), 85–106.
4. Carol Gluck, "Japan's modernities, 1850s-1990s" in: *Asia in western and world history. A guide for Teaching* eds. Ainslee T. Embree en Carol Gluck (Armonk, New York, London: An East Gate book, 1997), 561-593.
5. Vergelijk Eric Hobsbawm en Terence Ranger, eds. *The Invention of tradition. Canto Classics*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2012) oorspr. 1983 en Steven Vlastos, ed. *Mirror of modernity: invented traditions in Modern Japan* (Berkeley: University of California Press, 1998)
6. Selçuk Esenbel, 'Japan', in Saler, *The fin-de-siècle world*, 254-264, aldaar 254.
7. Janny de Jong, "'The principles of steam': political transfer and transformation in Japan, 1868–89", *European Review of History: Revue Européenne d'histoire* 12, no. 2 (Juli 1, 2005), 269–90, aldaar 272-274.
8. Elise K. Tipton, *Modern Japan: A social and political history* (London; New York: Routledge, 2002), 34-35; H. D. Harootunian, *Toward restoration: The growth of political consciousness in Tokugawa Japan; [with a New Preface]. Publications of the Center for Japanese and Korean Studies*. (Berkeley: Univ. of California Press, 1984), xxv-xxxii, 403-410; Andrew Gordon, *A modern history of Japan: From Tokugawa times to the present* (New York: Oxford University Press, 2003), 61-62. Sven Saaler en Christopher W. A. Szpilman 'Introduction', in ibidem, xix-xxv, Reiji Yoshida, 'Historical jury still out on Japan's Meiji Restoration', *The Japan Times*, 23 oktober 2018, goo.gl/DkcthL. Website bezocht op 23-10-2018. Zie ook Hisahiko Okazaki en Makito Noda (vert), *Mutsu Munemitsu and his time. Japan Library* (Tokyo: Japan Publishing Industry Foundation for Culture, 2018, oorspr. Japanse uitgave 2003), 149-150.
9. Japan had overigens wel – in tegenstelling tot andere landen waarin dergelijke verdragen waren gesloten – strikte beperkingen aan buitenlanders opgelegd: zo was bijvoorbeeld directe handel buiten de verdragshavens niet toegestaan. Harald Fuess, "Unequal treaties, consular jurisdiction, and treaty port society", in *Routledge handbook of modern Japanese history*. eds. Sven Saaler en Christopher W. A. Szpilman, (Milton Park, Abingdon, Oxon, New York, NY: Routledge, 2018), 47-61, aldaar 60.
10. Gordon, *Modern History*, 50-59.
11. Tozama daimyō, ('buitenstaanders') verwijst naar de daimyō die in 1600 tot de

- tegenstanders van Tokogawa Ieyasu hadden behoord, en naar hun nakomelingen.
12. Romulus Hillsborough, *Samurai revolution: The dawn of modern Japan seen through the eyes of the Shogun's last samurai*. (Tokyo; Rutland, Vermont: Tuttle Publishing, 2014).
 13. Japanse keizers worden na hun dood aangeduid met de naam van hun bewind, zijn naam luidt dus nu keizer Meiji.
 14. William Elliot Griffis, *The Mikado: institution and person. A study of the internal political forces of Japan* (Princeton: Princeton University Press, London: Oxford University press, 1915), 136-138 <https://ia902701.us.archive.org/24/items/mikadoinstitutio00grifuoft/mikadoinstitutio00grifuoft.pdf>; Michio Umegaki, "From domain to prefecture" in *Japan in Transition. From Tokugawa to Meiji*, eds. Marius Jansen en Gilbert Rozman (Princeton: Princeton University Press, 1986), 91-110, aldaar 95-98.
 15. In dit artikel wordt de in Japan gebruikelijke volgorde van voor en achternaam gebruikt.
 16. Stephen Vlastos, "Opposition movements in early Meiji, 1868-1885" In *The Cambridge history of Japan: Volume 5: The nineteenth century*, edited by Marius B. Jansen (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 367-431, aldaar 398-9; over de mythen rond Saigō zie Mark Ravina, *The last samurai: the life and battles of Saigō Takamori* (Hoboken, N.J: John Wiley & Sons, Inc, 2004).
 17. Ian Nish, "Aftermath and assessment", ed. Ian Nish, *The Iwakura mission in America and Europe: a new assessment, Meiji Series*. (Richmond: Japan Library, 1998), 188-198, aldaar 198.
 18. Louis G. Perez, *Japan comes of age: Mutsu Munemitsu and the revision of the Unequal treaty system* (Cranbury, Londen, Missisauga: Associated University presses, 1999), 11.
 19. Yukichi Fukuzawa, S. Nishikawa en David A. Dilworth vert. *An encouragement of learning*, e-book (New York: Columbia University Press, 2013).
 20. Ibid, 3.
 21. Dallas Finn, *Meiji revisited: The sites of Victorian Japan* (New York: Weatherhill, 1995).
 22. Edward Seidensticker, *Low city, high city: Tokyo from Edo to the earthquake* (New York: Knopf, 1983), 80-81, 117-119.
 23. Basil Hall Chamberlain, *Japanese things: being notes on various subjects connected with Japan for the use of travellers and others* (Rutland, Tokyo, Charles E. Tuttle company, 1971, herdruk van 5e herz. druk 1905, oorspr. titel *Things Japanese*), 1.
 24. Ibidem, 237.
 25. Ibidem, 344.
 26. Toshio Yokoyama, *Japan in the Victorian mind. A study of stereotyped images of a nation 1850-80* (Londen Palgrave Macmillan, 1987), 150-169.
 27. Griffis, *The Mikado*, 194.
 28. William Elliot Griffis, *The Mikado's Empire. Cambridge Library Collection. East and South-East Asian History* (Oxford, United Kingdom: Cambridge University Press, 2015), p 578, oorspr. 1876.

29. Daikichi Irokawa, *The culture of the Meiji period*, *Princeton Library of Asian Translations*. (Princeton: Princeton Univ. Press, 1988), 264.
30. John Breen en Mark Teeuwen, *A new history of Shinto* (Oxford, UK: Wiley-Blackwell, 2010), 222.
31. Mark Ravina, *To stand with the nations of the world: Japan's Meiji restoration in world history* (New York, NY: Oxford University Press, 2017) 234.
32. Carol Gluck, *Japan's modern myths: Ideology in the late Meiji Period*, *Studies of the East Asian Institute* (Princeton: Princeton Univ. Press, 1985); Hidemasa Kokaze, "The political space of Meiji 22 (1889): The promulgation of the constitution and the birth of the nation" *Japan Review*, no. 23 (2011): 119–41.
33. Christopher W.A. Szpilman, 'Conservatism and conservative reaction' in Sven Saaler en Christopher W. A. Szpilman, eds. *Routledge Handbook of Modern Japanese History* (London: New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018).159-183, aldaar 170.
34. Takashi Fujitani, "Splendid monarchy: power and pageantry" in *Modern Japan, Twentieth-century Japan: The emergence of a world power* 6. (Berkeley: University of California Press, 1998), 180-185; Sally A Hastings, "The Empress' new clothes and Japanese women, 1868-1912" *The Historian* 55, no. 4 (1993): 677–692.
35. Kakuzo Okakura, *The book of tea, 1906*, *The Project Gutenberg EBook of The Book of Tea*, <http://www.gutenberg.org/files/769/769-h/769-h.htm3>, laatst bezocht op 4 januari 2019.
36. Jason G. Karlin, *Gender and nation in Meiji Japan: modernity, loss, and the doing of history*. (Honolulu: University of Hawaii Press, 2014), 160-162.
37. Conrad D. Totman, *A history of Japan* (Malden, Mass: Blackwell Publishers, 2000), 332-334.
38. Olive Checkland, *Japan and Britain after 1859: Creating cultural bridges* (New York: Routledge, 2003), hoofdstuk 13.
39. Saaler en Szpilman, *Modern history*, xiii.
40. Doris Bagen, *Suicidal honor: General Nogi and the writings of Mori Ōgai and Natsume Sōseki* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2006).
41. Isamu Fukuchi, "Kokoro and 'the spirit of Meiji'" *Monumenta Nipponica* 48, no. 4 (1993): 469-488.